

Keď sa v krojoch snúbia farby neba, zeme a vína

Čilejkársky kroj má vraj „v merku“ od mala. Nechýba mu trpezlivosť a zmysel pre detail, tak nevyhnutný pre prácu krajčírka. Neexistuje textilná technika, ktorú by nebol vyskúšal. Šije, háčkuje, paličkuje, tká na krosnách. Rekonštruje staré pôvodné kroje a šije nové. Skúma starodávne techniky šitia krojov a vytvára šablóny, podľa ktorých ich zručný krajčír ušije aj o sto rokov. Popri práci pánskeho krajčírka je toto všetko vraj len zábavka, vraví s úsmevom Peter Chvojka z Tlmáč.

„Krajčírstvo ma bavilo, máme to v rodine, už moja praprababka bola krajčírka. Aj moja mama šila, hoci nebola vyučená krajčírka. Šil som od mala, sedel som pri mamine, pozeral som, čo robí,“ začína svoje rozprávanie Peter Chvojka. Čo sa textilnej výroby týka, zaujímal ho vždy celý proces od začiatku až po prvovýrobu. „Spracovávam aj ovčiu vlnu, aby som mal prejdenú celú výrobu rovno od strihania oviec. Mám aj česačku, kolovrat, pradenie a tkáčsky stroj. Len ovce nie, to už by bolo asi priveľa,“ smeje sa.

Klikovô

Prezerám látky, ktoré utkal z vlastnoručne vyrobenej vlny. „Niečo som utkal aj zo zvyškov vlín, môj vlastný dizajn, no pôvodne som chcel tkat

naše vankúše. Voľakedy tkali rôzne plátno, bolo aj tenšie na prádlo a košeľe, potom aj hrubšie a ešte tkali „klikovô“. Bolo hrubé, aj s kúskami stoniek, podradnejšie. Používali ho na vrecia alebo hrubé vozové plachty,“ vysvetľuje. Práca to vraj nie je náročná. „Keď už máte navlečené krosná, je to jedna jednotvárná robota.“

Krosná teraz prechádzajú menšou rekonštrukciou. „Boli už rozhegane, dotkal som všetko, čo som mal nasnované, tak som ich rozobral. Kúpil som ich ešte počas školy od jedného textilného inžiniera z Meriny. Mal ich postavené ešte v medzivojnovom období. Keď bola kríza, on na tom doma tkal látky. Sú to prepracované krosná, šikovné, malé. Keďže ich vyrobil textilný inžinier, sú naozaj skvelé,“ vraví.

V živej pamäti

V útulnej krajčírkej dielni neviete, kam sa skôr pozrieť. Množstvo farieb, nití, látok. Dominujú v nej dve krojované bábiky, a tak náš rozhovor ply-

nule prechádza ku krojom. Napriek tomu, že tekovský alebo aj čilejkársky kroj priestorovo zaberá len veľmi malý región, pôvodne deväť obcí, podliehal mnohým zmenám a aj v rámci samotných obcí sa niektoré prvky od seba odlišovali. „Pri krojoch je to historicky problematické a pri tekovských ešte zložitejšie, lebo tam bolo toľko zmien a rôznych variácií, oveľa viac ako v iných regiónoch. No, materiály sa zväčša používali rovnaké. Rozdiely sú vo výšivkách, aj v bohatosti zdobenia,“ hovorí.

Dnes sa už kroje nosia len na slávnosti. Tí, čo ich nosili každý deň, alebo aspoň nejakú formu polokroja, sú dnes takmer deväťdesiatnici alebo už nie sú medzi nami. Kroje sa šijú stále, no mnohé z nich sú pomerne zjednodušené, odľahčené, pri vystúpeniach sa v nich ľahšie tancuje. Tie sú však mimo diapazón Petra Chvojku. Zaujímajú ho starodávne a pôvodné krojované prvky a dekorácie, materiály aj staré technológie výroby krojov, dokonca aj voľakedajšie textilné stroje. Musí to byť ten pravý, „echtový“ kroj.

Malá zbierka rôznych častí kroja, ženského aj mužského, mu slúži ako archív aj inšpirácia. Na jeho krojovanom koničku je však najhodnotnejšie to, akým spôsobom sa snaží tradičné kroje uchovať v živej pamäti ľudu. Na jednotlivé časti kroja si vytvoril presné nákresy a šablóny, na základe svojich výskumov, nič svoje nepridáva. Dokonca aj na kroj pre bábiky, a to v rôznych veľkostiach. Šablóny mu pri šití ušetria veľa času. Ak ich chytí do ruky zručný krajčír, ktorý čilejkársky kroj nikdy nevidel, bez problémov ho ušije.

Čo sa tradičnej výšivky týka, tu ide Peter doslova s dobou. Staré výšivky si digitalizuje. „Vzory si nekreslím, ale používam jedine pôvodné, staré. Zoskenujem ich v mierke 1:1 a v počítačom programe to prekreslujem. Potom si to vytlačím. Sú to však hodiny roboty. Takto mám spracované napríklad brány (predná vyšívaná časť mužskej košeľe, pozn. red.). Potom si to cez kopír prekreslím na látku. Košielky vyšívam ručne, cez papier sa strojom vyšívalo na pruncel’ (vrchná časť ženského kroja, pozn. red.),“ uvádza ma do obrazu. Okrem iného sa dozvedám, že u nás sa používala len plná výšivka, krížiky do nášho kroja nepatria. Ale aj to, že vyšít ručne bránu trvá aj 50 hodín čistého času, a to bez prí-

pravy. Aj keď je v tom človek už zbehlý.

Aby prišiel na pôvodné techniky šitia, často je potrebné krojované časti rozparať. „Kroje aj rekonštruujem. Oprava je niečo iné, vtedy stačí prišit, čo odpadlo. Keď som robil naposledy starý rohatý čepiec, šesť hodín som ho len páral. Chcel som z neho niektoré veci zachovať. Vždy si treba najprv premyslieť, čo s tým idem urobiť,“ vraví.

Lister, pamok, šujtáška

Krojom sa intenzívnejšie začal venovať len pár rokov dozadu, no ako chlapca ho

Krojované dekorácie vyrába P. Chvojka paličkovaním

udivovali. „Ešte som chodil do odevnej školy, keď som šil svoje prvé krojované nohavice do Vatry. Kedysi toho bolo viac, ľudia tu mali doma a ešte to aj nosili. Keď som išiel v nedeľu ako chlapec do kostola, plný kostol blingáčov, nevedel som, kde skôr pozeráť. Hlavne v lete sa ženy naparadili. V zime mali vlniaky, veľké strapcové ručníky všetko pozakrývali. Skôr bývalo aj krojovaných osláv viac.“

Tekovské múzeum v Levicech hostilo ešte pred koronou výstavu krojovaných bábik. Zopár ich bolo aj z Petrovej dielne. S krojmi v ľudskej veľkosti je to však časovo náročnejšie. „Popri práci krajčírka sa tomu venujem len okrajovo. Dámske kroje šijem, pánske menej. Ušil som zopár rohatých čepcov, aj nanovo a z nových materiálov. Niektoré

som prerábala. Obyčajne celý čepiec rozoberiem, dám nové plátno na spodok. Pôvodné bolo farbené indigom a to púšťalo, všetko z toho ostalo modré,“ spomína ďalej.

Kým debatujeme, padá množstvo starodávnych výrazov - lister, pamok, blingáč, očko, lipitka, pruncel’, madeira. A to sme stále len pri ženskom kroji. O ňom ešte akú-takú páru mám, no mužský - to už je čistá španielska dedina. Tresa, dragúň, šujtáška či filigránové gombíky. A nie je prvok, o ktorom by Peter nemal čo povedať.

Zaujímá ma hlavne mužský kroj, ten už sa dnes málo vidí. Tak napríklad tresa bolo lemovanie kabáta, ktoré chránilo látku samotnú. Keď sa vydralo, našlo sa jednoducho nové. Dragúňom s prackou, sa mužský ľajbík - vesta-vzadu sťahoval. Zo šujtášky - ozdobného čierneho pásika

- vytvárali prišivaním dekorácie na kabátoch či rajtkách - mužských nohavičiaci, ktoré sa pôvodne vyvinuli z jazdeckých. A filigránové gombíky - tak tie naozaj nemajú chybu. „Vyrábali sa zo striebra, niekde v Leviciach. Lenže striebro rýchlo skorodovalo, pekné neboli. Tvarovali sa z drôtkov a boli vypuklé. Pravý filigránový gombík nemám ani jeden, k tomu som sa nikdy nedostal. Strieborné gombíky na odevy bola trocha pýcha. Chlap tým ukazoval, že na to má. A bolo ich dosť veľa.“

Za pozornosť stojí madeira, alebo skôr spôsob, akým sa táto čipka vyrábala. Peter prináša starodávnu pánsku košeľu. „Vyšívane košeľe prišli až s revolúciou, keď už začínali farebné textilie a nite. Pôvodná košeľa bola biela, vpredu mala biele vyšívane - strojovú madeiru. V našich končinách sa ľanové plátno nepoužívalo, len konope. Toto je najstaršia košeľa, akú v archíve mám. Pátram aj po strojoch a spôsobe výroby strojových čipiek. Zaujímá ma, ako to vzniká technicky. Textilné stroje sú mimoriadne zaujímavé.“

Absolútny top, aspoň pre mňa, je tkáčsky žakárový stroj, na ktorom sa tkala aj madeira. „Je oficiálne uznaný za predchodcu počítača, jeho súčasťou boli dierne štít-

Peter Chvojka vo svojej krajčírkej dielni

ky. Stroje sa spomínajú už začiatkom 19. storočia, vymyslel ich Francúz J. M. Jacquard.“ Čakali by ste niečo podobné?

Farby neba, zeme a vína

K pravosti čilejkárskych krojov patria aj farby a materiály, ktoré sa používali. „Z materiálov prevládali české brokáty a zamat. To bol základ pre vzory a ich farby. Používali sa najmä zelená, bordová - fialová, modrá. „Pani Ábelovská z Rybníka, ktorá voľakedy šila kroje, vravievala, že by to mali byť farby neba, zeme a vína. Bordové pruncle, zelené sukne alebo modrá a zelená kombinácia,“ spomína Peter ďalej. „Neskôr prešli aj na iné farby. Boli to hlavne kostolné kroje, tam sa už išlo podľa kresťanských období, ako pôst, Veľká noc, advent alebo Vianoce. Mali fialové, zelené, hnedé, čierne, modré háby, ako čilejkári svoj odev volali. Podľa sviatkov sa ženy obliekali, čo myslím, nikde inde na Slovensku asi už nie je.“ Akurát svadobný pruncel’ (bruslík) bol

vraj žltý, inak v našich krajoch žltá farba nemala čo robiť.

Blingáče a rozličné staré dekorácie sa dnes už málokde vyrábajú, aj keď „Čína to istí“. A tak si ich Peter vyrába sám. Ako? Paličkovaním. Opäť ide o netradičnú technológiu, ktorú už vraj poznali len v jednej českej firme na výrobu korálok. „Dekorácie vyrábam sám, ak chcem, aby boli ako pôvodné. Sú to vlnovky aj blingáče, ale aj titanec, ako to v Čajkove volajú. Viaže sa to na paličkovačom valci. Takto sa to aj pôvodne vyrábalo.“ Už len dodám, že aj paličkovať sa naučil sám.

Menej známe pikošky

Padlo ich mnoho. Všetky sa sem nezestia, tak spomeniem aspoň zopár. Kedysi boli ženské veci so zapínaním na pánsku stranu. Existovalo len jedno zapínanie. Dámske vzniklo preto, že keď slúžky obliekali panie, bolo im to spakruky. Nasledujúca pikoška tiež stojí za to. „Hoci Pukanec nemal s čilejkárskym krojom nič spoločné, časť z neho sa vyrábala práve tu. Takzvané zuby na prednej časti čepca a zadnička v zadnej časti na rohatom čepci sa vyšívajú v Pukanci. Mám taký dojem, že o tom v Pukanci nikto nemá ani páru. Vyrábali aj základ na pártu či jej korálové zdobenie - asi z cesta a vosku. Pritom fungoval bártrový obchod - od čilejkárov na oplátku dostali vajcia aj masť,“ vyťahuje ďalšie zaujímavosti.

Svadobná pártka je sama o sebe rarita. „Dievky nosili veniec na slávnosti, dokonca aj na pohreby a mali ich pokryté organitínovou šatkou. A keď sa išla dievka vydávať, na veniec dorobili vienok. Do jeho stredu

išla rozmarínová halúзка, symbol panenstva. Tak vznikla čilejkárska svadobná perlová pártka.“ To najlepšie nakoniec. Peter čerpá z rozprávania nebohej pani Gellenovej, miestnej etnografky. „Keď sa ešte nosila biela sukňa - teda spodník a zástera, na spodníku bolo v strede rámenie - naskladané časti. Tie sa „rámili“ (skladali) pri pečení chleba. Na rukami naskladané rámy prikladali pecne horúceho chleba, čím ich tvar zafixovali.“ Či už to bolo tak alebo onak, isté je, že čilejkársky kroj zostáva výnimočný a jedinečný. A Peter Chvojka túto myšlienku uchováva aj naďalej.

M. Švecová, foto autorka a archív P. Chvojku